

Haltbakk, J. (2008) Livskvalitet som psykisk velvære – sett i lys av Hans Skjervheims positivismekritikk *Tidsskrift for norsk selskap for sykepleieforskning*. 10(3), s. 3 – 10.

Tittel:

**LIVSKVALITET SOM PSYKISK VELVÆRE – SETT I LYS AV HANS
SKJERVHEIMS POSITIVISMEKRITIKK**

ABSTRAKT

Forskning innen helse relatert livskvalitet har blitt kritisert for å ha et svært uklart innhold. Psykologen Siri Næss er en representant for psykologitradisjonen i livskvalitetsforskningen. Hun har utviklet en klarhet i begrepsbruken ved å definere livskvalitet psykisk velvære bestående av de to komponentene bevisste affektive og kognitive opplevelser. Dermed går hennes forskning klar av klar av den kritikken helse relatert livskvalitetsforskning rammes av. Men livskvalitet forstått som affektive og kognitive opplevelser har også sine begrensinger hvis man diskuterer den type livskvalitetsforskning med positivismekritikeren Hans Skjervheims tekster. Målet med artikkelen er å begrunne at livskvalitetsforskning som psykisk velvære fortsatt er problematisk, også med psykologiens innfallsvinkel.

Nøkkelord:

Livskvalitet, psykisk velvære, psykologi, filosofi

Title:

**QUALITY OF LIFE AS PSYCHOLOGICAL WELL-BEING SEEN THROUGH
HANS SKJERVHEIMS CRITICS OF POSITIVISM**

ABSTRACT

Health Related Quality of Life research is criticised for having an unclear content. The psychologist Siri Næss is one of the scholars in the psychology tradition of Quality of Life research who has developed clarity in the use of concepts and defines Quality of Life as psychological wellbeing, consisting of the two components; conscious affective and cognitive experiences. Thereby, her work is not hit by the critique given to medicine's approach to quality of life research. However, Quality of life described as affective and cognitive experiences also has its weak points when discussed with the philosopher Hans Skjervheims texts. The aim of this paper is to show why Quality of Life as psychological wellbeing is still problematic.

Keywords:

Quality of life, psychological wellbeing, psychology, philosophy

INNLEDNING

Begrepet helsereelatert livskvalitet er kritisert for å være et svært uklart begrep (Hunt, 1997, Michalos, 2004, Lerner & Levine, 1994, Fagot-Largeault, 1994, Leplege & Hunt, 1997, Wyller, 1998). Psykologen Siri Næss (2001) har foreslått at livskvalitet bør forstås som psykisk velvære, og hennes begrepsmessige opprydning går klar av kritikken som rammer helsereelatert livskvalitetsforskning (Wyller, 2001). Det kan likevel være at livskvalitet som psykisk velvære fortsatt er et problematisk forskningsfelt.

Det mest framtreddende problemet ved helsereelatert livskvalitet som forskningsfelt er at målingene gjennomføres på ganske forskjellige måter fra studie til studie: For eksempel kan symptomer, symptomers innvirkning på dagligliv eller helsestatus være indikatorer på livskvalitet. Felles for slike indikatorer er at de anvender termen livskvalitet i helt ulike betydninger (Wyller, 1998). Videre kan livskvalitet måles ved å gradere pasientens symptomer, fysisk funksjonsevne og helsebekymringer som så summeres. Det gjør for eksempel SF-36 og Nottingham Health Profile. Slike skjemaer skiller ikke mellom spørsmål om hva som *er* livskvalitet og hva som *gir* livskvalitet og dermed blir ringslutninger et problem (Hunt, 1997, Michalos, 2004, Lerner & Levine, 1994, Fagot-Largeault, 1994, Leplege & Hunt, 1997).

Det er to store organisasjoner av livskvalitetsforskere som representerer ulike forskningstradisjoner. Den ene er International Society for Quality of Life Research (ISOQOL) som arrangerer årlige verdenskonferanser som i hovedsak samler forskere som driver helsereelatert livskvalitetsforskning. For en stor del medisinere, øvrige helsefagforskere og legemiddelforskere presenterer sine resultater på denne kongressen. Den andre sammenslutningen kalles International Society for Quality of Life Studies (ISQOLS) som arrangerer årlige verdenskonferanser som i hovedsak samler forskere som kaller sine studier quality of life studies, psychological wellbeing eller subjective wellbeing studies. I hovedsak psykologer, sosiologer og også økonomer presenterer sine resultater på denne kongressen.

Kritikken av helsereelatert livskvalitetsforskning kommer overveiende fra representanter for sistnevnte organisasjon (Michalos, 2004).

Psykologen Siri Næss i psychological wellbeing-tradisjonen er en av de framtrepende norske forskerne som har gjort en innsats for å avgrense livskvalitetsbegrepet. Hun slår til lyd for å operasjonalisere livskvalitet via i to komponenter: Bevisste affektive og kognitiv opplevelser (Næss, 2001). Det tiltalende med denne avgrensningen er at den ikke lager en samlet sum av alle spørsmål om helse, levekår, bekymringer, symptomer og så videre. Elementer som fysisk funksjon, mental helse og levekår ses på som elementer som *gir* livskvalitet og er derfor definert ut av selve livskvalitetsbegrepet. Indikatorene inneholder dermed ikke årsaker til livskvalitet, men kun definatoriske kjennetegn (Næss, 2001). Næss(2001) foretrekker også det mer stringente begrepet psykisk velvære i stedet for livskvalitet. Hennes innfallsvinkel går klar av kritikken mot helsereelatert livskvalitetsforskning (Wyller, 2001). Videre sier Næss (2001) at målsettingen med livskvalitetsforskningen er å fremme det psykiske velværet i befolkningen.

HENSIKTEN MED ARBEIDET

Er livskvalitetsforskning som psykologisk forskning på bevisste affektive og kognitive opplevelser uproblematisk? Filosofen Hans Skjervheims tekster gir en kritikk av psykologisk forskning generelt og argumenterer for at det er en inkonsistens i forutsetningene for psykologisk forskning, at psykologien legger en mål-middeltankegang i verdispørsmål og at psykologien gjør et kategorimistak av mennesket (Skjervheim, 2001a, Skjervheim, 2001b, Skjervheim, 2002). Hensikten med denne artikkelen er å diskutere hvorvidt kritikken kan ramme forskning på livskvalitet som psykisk velvære også.

SKJERVHEIMS KRITIKK AV PSYKOLOGISK FORSKNING

Hans Skjervheim er en av de første viktige kritikerne av positivisme i samfunnsvitenskapene som har fått oppmerksomhet i internasjonale filosofimiljøer (Gilje & Grimen, 1992).

Positivismekritikken går til angrep på forskernes forutsetninger for å stille seg objektiv til det de forsker på. Det er det Skjervheim mener med at det er inkonsistens i forutsetningene psykologi og pedagogikk bygger på.

Skjervheim framholder at en objektiviserende holdning kan ha en rimelig plass både i psykologi og i pedagogikk, men at disse disiplinene går ut over sine grenser når de gir seg til å skape teknisk-pragmatiske løsninger som tar over for allmenngyldige mellommenneskelige normer (Skjervheim, 2002). Det er det som ligger i at psykologien legger en mål-middeltankegang i verdispørsmål.

Kritikken er også et angrep på synet på at menneskets bevissthet og handlinger i prinsippet er styrt av ytre og indre faktorer. Det er feil at menneskets selvfortolkning er noe utvendig, for mennesket *er* tvert imot sin selvfortolkning sier Skjervheim (Gilje & Grimen, 1992). Det er å gjøre et kategorimistak av mennesket, fordi mennesket har en vilje og en evne til å skape mening til forskjell fra andre levende vesener. Derfor er forskningsmetoder som ser bort menneskets fri vilje og selvfortolkning ikke gyldige i forskning på menneskets bevissthet.

GJØR LIVSKVALITET SOM PSYKISK VELVÆRE ET KATEGORIMISTAK AV MENNESKET?

Med bevisste kognitive opplevelser forstår Næss opplevelser som innebærer tanker og vurderinger, om man er fornøyd med måten yrkes- og familielivet arter seg på, i det store og hele om man er fornøyd med livet. Bevisste affektive opplevelser refererer til følelsesmessige tilstander, om vi er glade, engasjerte, engstelige eller nedstemte (Næss, 2001).

”Bevissthet” har også blitt brukt som psykologisk begrep i beskrivelsen av visse nevropsykologiske mekanismer (Helstrup & Kaufmann, 2000). Hvis livskvalitet i prinsippet er bestemte nevropsykologiske mekanismer, blir livskvalitetsnivået resultatet av en reaksjonsmekanisme og menneskets frie refleksjon blir borte. Er ikke fri refleksjon over hva som er godt i livet det som særmerker menneskelig livskvalitet? Skjervheim hevder at hvis man tar menneskets refleksjon på alvor og ikke definerer refleksjonen som en reaksjonsmekanisme, blir refleksjonen et element som særmerker mennesket (Gilje & Grimen, 1992). Ser man på refleksjon som en kategori av en nevropsykologisk mekanisme, kan man med Skjervheim hevde at dette innebærer at det blir gjort et kategorimistak av mennesket. Bevisstheten eller fornuften blir omfortolket til et tilpasningsorgan (Skjervheim, 2001b). Dyr handler instinktivt, og spør ikke hvorfor. Mennesket spør hvorfor og mennesket gjør seg opp meninger. Ofte kan det være at man ikke finner svar. Det kan resultere i åndelige og intellektuelle kriser, eller intellektuelle og etiske dilemmaer. Hvis slike dilemmaer blir satt inn i en vegetativ og instinktiv kategori, blir krisen eller dilemmaet omfortolket til nevrotiske funksjonsforstyrrelser (Skjervheim, 2001b).

Hvis man skal ta personens meninger på alvor, må man også ta inn over seg innholdet i det personen mener. Da blir det problematisk å omfortolke meningen til en nevropsykologisk prosess.

Begrensningene i psykologi som nevrovitenskap eller atferdsvitenskap er kommet fram de siste 10-årene og psykologien gjennomgått en stor utvikling. For eksempel har en psykologi basert på studiet av mentale representasjoner fått utbredelse. Mentale representasjoner kan være tanker, ønsker, håp, forventninger som utvikles på symbolplanet, for eksempel i form av språksymboler (Helstrup & Kaufmann, 2000). Psykologi behandler da om grunnleggende spørsmål knyttet til meningsfulle handlinger, ikke til kausale prosesser i naturen i form av stimulus-respons (Helstrup & Kaufmann, 2000). Et livskvalitetsbegrep

forstått som mentale representasjoner kan derfor gå fri for Skjervheims kritikk.

Livskvalitetsforskningen gjør ikke et kategorimistak av mennesket.

Problemløsning og beslutningstaking er innflytelsesrike forskningsfelter innen kognitiv psykologi (Helstrup & Kaufmann, 2000). Hvis de forskningsfeltene arbeider ut fra at problemløsning gir et uttømmende perspektiv på bevisste kognitive opplevelser, rammes Skjervheims kritikk fortsatt – fordi rasjonalitet da utelukkende oppfattes som problemløsning.

LIVSKVALITET SOM PSYKISK VELVÆRE LEGGER MÅL-MIDDEL- TANKEGANG I VERDISPØRSMÅL

Livskvalitet er et spørsmål om hva mennesket holder for å være godt i livet. Livskvalitet er derfor verdiladet og filosofisk knyttet til etikk. En intensjon ved livskvalitetsforskningen er å fremme det psykiske velværet i befolkningen (Næss, 2001). Det innebærer en formålsrasjonalitet som kan gis en viss humanistisk grunn.

Men formålsrasjonaliteten innebærer at menneskene med sin livskvalitet blir sett på som et materiale som man kan skape noe av. Livskvalitetsforskningen følger et skjema der man er interessert i å finne faktorer som styrer psykisk velvære. Disse faktorene fungerer i neste omgang som middel som kan øke livskvaliteten.

Etikken som er knyttet til livskvalitetsforskningen følger derfor et mål-middel-skjema eller et teknisk-pragmatisk skjema. Det kaller Skjervheim en *sekundær etikk* (Skjervheim, 2001b). Den sekundære etikken vedkommer spørsmål om hvilke mål man skal sette seg og der midlene til å nå målene kan finnes ved rasjonelle kalkuleringer. Det er en etikk som er knyttet til det å skape og å produsere.

Skjervheim skiller mellom primær og sekundær etikk. Med *primær etikk* mener han den delen av etikken som vedkommer handlinger som ikke har noe mål utenfor seg selv, og der problemene ikke kan formuleres adekvat innen det vanlige mål- middel- skjemaet, men

hvor det å være *sannferdig* i seg selv er det gode (Skjervheim, 2001b). Den primære etikken representerer altså en type handlinger og holdninger som ikke er knyttet til formålsrasjonalitet. Dette området for menneskelige handlinger og holdninger er et vilkår for et virkelig menneskelig samfunn hevder Skjervheim. Primær etikk er knyttet til handlingene i de egentlige livsførselsproblemene. Det vil si handlinger knyttet til hvordan man ordner livet sitt i forhold til nære andre, fremmede og hvordan man gir lover og styrer en stat. Den primære etikken er et nødvendig grunnlag for gjøre det mulig å skape og å produsere. Det er tilliten, det å være *sannferdig*, som skaper det grunnlaget (Skjervheim, 2001b).

Skjervheim nevner oppdragelse som et område der primær etikk må være rådende (Skjervheim, 2001b). I det ligger det at en oppdrager må selv vise en sannferdig holdning. Det er ikke nok at oppdrageren har en kalkyle over hvilke stimuli som med størst sannsynlighet gir den ønskede adferden, dersom oppdragren ikke selv viser seg sannferdig for barnet. Det er tilliten mellom barn og oppdrager som er grunnlaget for en god oppdragelse.

Man kan trekke en parallell til den medisinske forskningens bruk av livskvalitetsbegrepet: Et tiltak som har vist seg å bedre pasienters livskvalitet, kan ha virket positivt på pasienten fordi det var et tillitsfullt forhold mellom pasient og behandler, og at det aktuelle tiltaket virker positivt på livskvaliteten bare dersom det er et tillitsfullt forhold mellom behandler og pasient. Det er i så fall et eksempel på at det er den primære etikken som gjør den sekundære etikken mulig (Skjervheim, 2001b).

Skjervheim sier at det helt siden renessansen har det vært en økende tendens til å eliminere den primære etikken til fordel for den sekundære, og formålsrasjonaliteten setter seg selv absolutt. Skjervheim hevder at man ikke kan skape verken mennesker eller samfunn i egentlig forstand med formålsrasjonalitet. Å skape forutsetter herredøme over det som skal skapes, og derfor blir politikk og pedagogikk som følger denne modellen nødvendigvis autoritær maktpolitikk, potensielt eller aktuelt. Tilsvarende blir å skape livskvalitet med de

midlene den etablerte livskvalitetsforskningen har, en modell som følger den samme autoritære maktpolitikk – potensielt eller aktuelt.

Utilitarismen er et uttrykt etisk prinsipp i livskvalitetsforskningen (Nordenfelt, 1991, Moum, 2000). Skjervheim(2001e) påpeker at formålsrasjonalitet ligger til grunn for tenkingen i utilitarisme. John Stuart Mill, som var en av de tidlige bidragsyterne til utilitarismen, postulerte nytteprinsippet som innebærer å skape størst mulig nytte for flest mulige menneske (Nordenfelt, 1991). Det er dette Skjervheim kritiserer: Nemlig at idealet om å *skape* lykke for andre innebærer at man har kontrollen over den andre. Dette er heller ikke problematisert i livskvalitetsforskningen.

MANGEL PÅ SELVREFLEKSJON I FILOSOFIEN SOM LIVSKVALITETFORSKNINGEN HVILER PÅ

En filosofi som selv gjør krav på å være troverdig, må gjøre rede for sin egen selvrefleksjonsproblematikk (Skjervheim, 2001c). Refleksjon er en forutsetning for at filosofi er mulig og derfor er utredningen av selvrefleksjonsproblematikken det samme som at filosofien gjør rede for seg selv. Det vil si at den gjør rede for hvilke forutsetninger som gjør den mulig. Skjervheim nevner dette som ”den doble refleksjonens prinsipp”, og at det er et av de mest avgjørende prinsippene i filosofien (Skjervheim, 2001c). Forskersamfunnet kan for eksempel ha som standpunkt at opplevd livskvalitet er en type refleksjon over livet, og at refleksjonen må forklares som en nevropsykologisk prosess - og at all refleksjon kan forklares slik. Da kan ikke forskersamfunnet som formulerte det standpunktet stilltiende påstå at det standpunktet er kommet fram ved forskernes frie og selvstendig refleksjon. Det må være samsvar mellom de prinsippene man formulerer, og de man gjør bruk av når man formulerer standpunktet. Er refleksjon fri og selvstendig, eller er den en kognitiv og affektiv reaksjon? Problemet skal ringes litt inn nærmere nedenfor.

Rådende livskvalitetsforskning har vitenskapsteoretiske røtter i pragmatisme (Michalos, 2004). Praktisk nytte eller ”fruitfulness” er nøkkelord for om forskningsresultatene er gode i denne tradisjonen (Skagestad, 1978). Det som gjør at grunnlaget for pragmatisme er problematisk, er at den er selvreflekterende inkonsistent, sier Skjervheim. Det samme gjelder for positivismen. Positivism og pragmatisme kommer til kort når de blir avkrevd å gjøre rede for sin egen filosofi (Skjervheim, 2001c). Man går ut ifra at man kan stille seg utenfor verden som en nøytral observatør og studere fakta slik som de objektivt sett er. Dette er en teoretisk tilskuerholdning (Skjervheim, 2001a).

For å kunne gjennomføre en objektiv tolkning av den andre, må man tilta seg selv en privilegert posisjon for å bevare en uavhengig refleksjon (Gilje & Grimen, 1992), men det blir problematisk å gjøre rede for ideen med at det er mulig å stille seg utenfor.

Den objektiverende holdningen er teoretisk, fordi alt som utviser seg som ”objektivt gyldig” er det i prinsippet bare for subjektet jeg (Skjervheim, 2001d). At jeg ser og konstaterer kan ikke objektiveres. Jeg kan konstatere at jeg konstaterer, men den konstateringen jeg griper i refleksjonen, er en annen enn den jeg lever i - i øyeblikket. Dette *jeg* som alltid glir unna objektivering er *subjektet jeg*. Derfor kan jeg ikke gjøre *subjektet jeg* til psykologisk kasus (Skjervheim, 2001d). Siden *subjektet jeg* er del i det virkelig værende, blir det også problematisk å gjøre den andre til et psykologisk kasus. Det blir umulig å komme seg vekk fra det man er del av.

Som ei løsning kan man velge å overlevere det kunnskapsteoretiske subjektet til psykologien der også *observatørens* refleksjon blir omfortolket til en nevropsykologisk prosess – eller en reaksjonsmekanisme. Da blir kunnskapen et subjektivt fenomen, som dermed ender med skeptisisme.

Skjervheim (2001d) viser til at Husserl tar opp problemet med det kunnskapsteoretiske subjektet, og det er her han gjennomfører det prinsipielle skillet mellom psykologi og transcendental fenomenologi. Den transcendentale fenomenologien gjør rede

for hvordan fakta blir konstituert for bevisstheten. Bevisstheten konstituerer, og lar seg ikke konstituere. Dette kommer ikke positivisme og pragmatisme seg ikke utenom sier Skjervheim (2001d). Disse retningene er ikke i stand til å legge fram fullt regnskap for hvordan de er mulige uten at de sprenger seg selv sier han. Det moderne mennesket slik det er skapt av positivismen og pragmatismen er splittet opp: Mennesket prøver å konstituere seg som en absolutt tilskuer samtidig som det ser på seg selv som en reaksjonsmekanisme (Skjervheim, 2001e).

Hvis bevisstheten er et sett av reaksjonsmekanismer, så er det et prinsipielt problem for en tilskuer å bruke sin bevissthet til å fange opp et annet menneskes bevissthet om livskvalitet. Det er et problem fordi tilskuerens bevissthet er styrt av de samme mekanismene, og tilskueren vil derfor ikke kunne uttrykke annet sine egne reaksjoner - og aldri den andres.

På den andre siden, dersom bevisstheten er fri, så gjelder det både for tilskuerens og den andres bevissthet. Da må man bli en deltaker i den andres liv for å få rede på den andres livskvalitet.

HVILKEN INNSIKT TIL PROBLEMENE I LIVSKVALITET SOM PSYKISK VELVÆRE GIR SKJERVHEIMS TEKSTER?

Det uttrykte målet i livskvalitetsforskningen er å legge til rette for forskning som kan fremme det psykiske velværet i befolkningen. Ut fra diskusjonen som er ført her, bygger den tanken på et problematisk grunnlag. Hvis forskningsfeltet gjør det klart at psykisk velvære kun beskriver en begrenset del av livskvalitet, - og hvis hensikten med denne forskningen ikke er å produsere mennesker med høyere livskvalitet - kan det forsvares at forskningen gi et avgrenset bilde av sider ved menneskelivet. Men det innebærer at det opprinnelige innholdet og formålet med livskvalitetsforskningen er tapt.

LITTERATURLISTE

- Fagot-Largeault, A. (1994). Reflections on the notion of 'quality of life'. In: Nordenfelt, L. (Ed.), *Concepts and Measurement of Quality of Life in Health Care* (pp 135-60).
Dortrecht/ Boston/ London: Kluwer Academic Publishers.
- Gilje, N., & Grimen, H. (1992). Hans Skjervheim - Eit intellektuelt portrett. In: Skjervheim, H. (Ed.), *Filosofi og dømmekraft* (pp 7-22). Oslo: Universitetsforlaget.
- Helstrup, T., & Kaufmann, G. (2000). *Kognitiv psykologi*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hunt, S. M. (1997) The problem of quality of life. *Quality of Life Research*, 6(3), 205-212.
- Lepelge, A., & Hunt, S. (1997) The problem of quality of life in medicine. *JAMA*, 278(1), 47-50.
- Lerner, D. J., & Levine, S. (1994) Health-related quality of life: Origins, gaps and directions. *Advances in Medical Sociology*, 5(1), 43-65.
- Michalos, A. C. (2004) Social indicators research and health-related quality of life research. *Social Indicators Research*, 65(1), 27-72.
- Moum, T. (2000). Hva slags livskvalitet har pasienten din? In: Vaglum, P., Ekeberg, Ø., Finset, A., Hauff, E.&Moum, T. (Ed.), *Innføring i medisinske atferdsfag* (pp 193-213). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Nordenfelt, L. (1991). *Livskvalitet och hälsa*. Falköping: Almquist & Wiksell Förlag.
- Næss, S. (2001) Livskvalitet som psykisk velvære. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 121(16), 1940-1944.
- Skagestad, P. (1978). *Vitenskap og menneskebilde: Charles Peirce og amerikansk pragmatisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjervheim, H. (2001a). Deltakar og tilskodar. In: Skjervheim, H. (Ed.), *Deltakar og tilskodar og andre essays* (pp 71-87). Oslo: Aschehoug.
- Skjervheim, H. (2001b). Etikken og dagleglivet sin moral. In: Skjervheim, H. (Ed.), *Deltakar og tilskodar og andre essays* (pp 137-151). Oslo: Aschehoug.

- Skjervheim, H. (2001c). Filosofi og livsvisdom. In: Skjervheim, H. (Ed.), *Deltakar og tilskodar og andre essays* (pp 152-165). Oslo: Aschehoug.
- Skjervheim, H. (2001d). Subjektivitet og sanning. In: Skjervheim, H. (Ed.), *Deltakar og tilskodar og andre essays* (pp Oslo: Aschehoug.
- Skjervheim, H. (2001e). Faktum og fridom. In: Skjervheim, H. (Ed.), *Deltakar og tilskodar og andre essays* (pp 103-110). Oslo: Aschehoug.
- Skjervheim, H. (2002). Det instrumentalistiske mistaket. In: Skjervheim, H. (Ed.), *Mennesket* (pp 130-7). Oslo: Universitetsforlaget.
- Wyller, T. B. (1998) Bruk av livskvalitetsbegrepet i medisinsk forskning - til gagn eller ugagn? *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 118(27), 4247-4251.
- Wyller, T. B. (2001) Begrepsrydding om livskvalitet. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 121(16), 2670.